

מדינת ישראל
משרד החינוך
המנהל הפדגוגי
השרות הפסיכולוגי ייעוצי

רח' דבורה הנביאה, ירושלים 91911, טלפון: 02/5603233, פקס: 02/5603256
www.education.gov.il/shefi

ב' טבת, תשס"ה
11 דצמבר, 2007

פיתוח תוכניות מניעה רגישות תרבות לתלמידים יוצאי אתיופיה

חיברו: אילן סהלו (רכז), שמרית היימן, אתי גולדברג, רון פרייזלר, אסתי גרוס

רקע:

מסמך זה פותח על ידי קבוצת מדריכי היחידה לתכניות מניעה בסמים, אלכוהול וטבק ומטרתו להציג מספר הבטים בתכנון התערבות מותאמת תרבות. הוא כולל שלושה חלקים:

1. דפוסי שימוש בחומרים פסיכו-אקטיביים בקרב בני-נוער יוצאי אתיופיה בישראל
2. מרכיבים של תוכנית מניעה בית ספרית רגישה לתרבות האתיופית
3. דוגמאות להפעלות מותאמות לרקע התרבותי של תלמידים יוצאי אתיופיה

1. דפוסי שימוש בחומרים פסיכו-אקטיביים בקרב בני-נוער יוצאי אתיופיה בישראל

עורך המחקר: ד"ר ארנון אדלשטיין
" אוכלוסייה של 512 בני נוער, רובם בנים, אשר מחציתם עלו לארץ עד שנת 90 או שנולדו בארץ, ומחציתם עלו לאחר שנות ה-90 .

למרבית הנבדקים השכלה תיכונית, אך כשליש מהם נשרו ממערכת החינוך הפורמלית¹ עולה תמונה חמורה לפיה יותר ממחצית מהנבדקים לא קיבלו בשנתיים האחרונות הסבר על אלכוהול וסמים². קיימת מוכנות גבוהה בקרב האוכלוסייה הנבדקת לשימוש עתידי בחומרים פסיכו-אקטיביים חוקיים (טבק ואלכוהול), והנכונות יורדת לגבי התנסות בסמים לא חוקיים, אם כי אחוז לא מבוטל עדיין מתלבט לגבי נכונותו לשימוש בסמים.

סמים- למעלה משני שלישי מהנבדקים (70%) מכירים בני נוער יוצאי אתיופיה המשתמשים בסמים (חשיש/ מריחואנה), ואילו כשני שלישי (62%) מהנבדקים מכירים בני נוער שאינם אתיופים המשתמשים בסמים.

כרבע (24.4%) מהנבדקים התנסו בעצמם בסמים (חשיש/ מריחואנה). התנסותם הראשונה (בדרך כלל עד גיל 15), היתה בנסיבות חברתיות, ואילו הספקת החומרים בהמשך היתה, בד"כ, על- ידי מי שאינו מהעדה (ישראלי וותיק, רוסי, ערבי).

¹ ליפשיץ במחקרה דיווחה על נשירה של 6-10% בקרב בני הנוער מהעדה
² יש לזכור ששליש מהנבדקים נשר ממערכת החינוך

כרבע (22%) מהמשתמשים בסמים דווחו על ביצוע עבירות לשם רכישת הסמים. מרבית המשתמשים אינם מיידעים את הוריהם בנושא מתוך חשש לתגובתם הקשה (מכות וגירוש מהבית).

שימוש בתרופות: השימוש בתרופות שלא למטרה רפואית נמוך יחסית בקרב הנבדקים (10%), ואין הם מייחסים שימוש כזה לאחרים בני עדתם.

שתיית אלכוהול: (שלא בטקס דתי): כשני שלישי (67.3%) דיווחו על שתיית אלכוהול בשנה האחרונה, וחלקם (43%) אף הגיעו למצב של שכרות. ההיכרות הראשונה עם המשקה נעשתה בנסיבות חברתיות, אם כי חלק מהנבדקים ציינו שהם גם נוהגים לשתות בהיותם לבד. יין ובירה קנויה הם משקאות המועדפים, ו-9% מציינים שביצעו עבירות לשם רכישת המשקאות. מרבית הנבדקים (90%) מייחסים שתיית אלכוהול לחבריהם לעדה, ומרביתם (77.5%) מייחסים התנהגות כזו למי שאינו בן העדה.

"טאלה" - ה"טאלה" היא בירה תוצרת בית המהווה חלק מהתרבות האתיופית. הממצאים מראים ששליש מהנחקרים היה מוכן להתנסות בשתייתה, ועוד כמחצית מהנחקרים התלבטו. נתונים אלו דומים מאד לנתונים לגבי המוכנות להתנסות בשתיית בירה קנויה, ומכאן יתכן שהנחקרים רואים ב"טאלה" משקה אלכוהולי לכל דבר, וזה יכול להסביר את העובדה שההתנסות הראשונה באלכוהול היתה מידי קרוב משפחה בשליש מהמקרים. מצד שני הנחקרים אינם מתייחסים ל"טאלה" כסוג אלכוהול המועדף על בני נוער אתיופים ושאינם אתיופים, וייתכן שהיא משמשת אותם כ"ברירת מחדל" זמינה ושאינה כרוכה בהוצאה כספית לרכישת אלכוהול.

עבריינות: רמת העבריינות של הנבדקים נבדקה לפי דוח עצמי על מעצרים. כשליש מהנבדקים דיווחו על מעצר אי-פעם בידי המשטרה: מרביתם על עבירות אלימות (56%), כשליש (31%) על עבירות רכוש וכרבע (25%) מהם על עבירות כנגד הסדר הציבורי. **מוקד שליטה:** כרבע עד שלישי מהנחקרים מדווחים על השתתפות בהגרלות והימורים במטרה להרוויח כסף. התנהגות כזו מאפיינת בעיקר את בני המעמד הנמוך בחברה. **שאלון עמדות ביחס לשימוש בחומרים פסיכואקטיביים:** ביחס לשימוש בחומרים לא חוקיים, מבטאים נחקרים עמדות הדומות לאלו שנמצאו בכלל האוכלוסייה הישראלית: מרביתם רואים בשימוש בסמים תופעה שלילית ומתנגדים לה, אך למעלה משליש חושבים שאין להעניש בחומרה את המשתמשים.

ביחס לאלכוהול, מרביתם (96%) מאמינים ששתייה במידה היא דבר חיובי שאינו צריך לפגוע באמון הניתן בשותה (74.3%). רק כשליש (38.7%) מהנבדקים הביעו עמדה המתנגדת לשתיית אלכוהול.

מצב זה דורש התייחסות מיוחדת והתאמת תוכניות אשר יצור שינוי משמעותי, וימנע את מצב ההידרדרות של הנוער בשימוש בחומרים פסיכואקטיביים.

2. מרכיבים של תוכנית מניעה בית ספרית רגישה לתרבות האתיופית

- השתלמות מורים בנושא רגישות תרבותית הכוללת מידע, עמדות רגשיות, והתנהגות מכבדת
- הבאה למודעות מפעילי תוכנית המניעה את המאפיינים התרבותיים הייחודיים של הקהילה האתיופית בהקשר לנושאי המניעה
- שילוב ה'מגשר' הבית ספרי בתכנון תוכנית המניעה
- היכרות וקשר עם גורמים קהילתיים מקומיים המעורבים מקצועית עם בני הקהילה האתיופית
- טיפוח מנהיגות תלמידים – פרויקט 'עמיתים' – הכוללת תלמידים אתיופיים
- התייחסות ייחודית לצורכי הורי התלמידים האתיופיים בהקשר לנושאי המניעה

3. דוגמאות להפעלות מותאמות לרקע התרבותי של תלמידים יוצאי אתיופיה

עיבוד על ידי: אתי גולדברג, מדריכה ביחידת המניעה בשפ"י

ההפעלות המוצעות מבוססות על התוכנית "טיפ טיפה" עם התאמות לעבודה עם קבוצת תלמידים יוצאי אתיופיה.

מתוך הבנה כי הצרכים שלהם שונים ולא תמיד ההפעלות בחוברת "מדברות" אליהם כשם שהם מתאימות לאוכלוסיית תלמידים אחרת, הוספו דגשים ונקודות למחשבה למעביר התוכנית וכן שונו 2 פעילויות ('עמק מי האש' והפעילות של 'לשתות או לא לשתות זו הדילמה').

דגשים:

א. תוספת להקדמה של הספר

מאפייני גיל ההתבגרות

בבחינת השפעות השתייה על מתבגרים, ניתן לראות כי הרבה פעמים שתיית האלכוהול עונה על צרכים מאד ייחודיים של מאפייני גיל ההתבגרות. לדוגמא - מתבגר ששותה אלכוהול יחוה תחושה של פורקן, איבוד שליטה, תחושה מדומה של בטחון עצמי ואיבוד המעצורים. הדבר עוזר לו להתגבר על הצורך בחופש ועצמאות ומעניק לו תחושה של "כל יכול". אצל המתבגר יוצא אתיופיה, נוסף על הקשיים אותם חווה מתבגר רגיל, נוספים הקשיים של חברת מהגרים על כל המשתמע מכך. הצורך של המתבגר יוצא העדה בחופש, עצמאות, שחרור מכבלי העדה חזק. כמו כן, הצורך שלו בהשתייכות (כפולה, לחברים בקבוצת האתיופים וכן לחברה בכלל), וכן הצורך במציאת המקום שלו בתוך החברה וגיבוש הזהות העצמית שלו, באים לידי ביטוי, בדרך כלל, בצורה קיצונית יותר מאשר מתבגר "נורמטיבי".

מסיבה זו, שתיית האלכוהול אצל יוצאי אתיופיה, עונה על צרכים דומים של כלל אוכלוסיית המהגרים, אבל, חייבים לשים דגש ולהתייחס גם לסיבות הייחודיות והמאפיינים הנוספים של הנוער הספציפי הזה.

סביר להניח שהסיבה שאנחנו נתקלים ביותר ויותר בני נוער יוצאי אתיופיה (בגילאים צעירים של חטיבה ואף יסודי) שמעבירים את זמנם בשתיית אלכוהול קשורה קשר הדוק למאפיינים שצוינו קודם, רק התייחסות מיוחדת תגרום לאנשי הטיפול והחינוך להבין באמת את המקור לשתייה וכך לטפל בו באופן ייחודי.

הנחת היסוד שצריכה להיות כאשר מתעסקים עם נוער אתיופי ששונה אלכוהול היא – שבדומה למתגברים בני גילו שאינם מהעדה, מעסיקות אותו שאלות בנושאים שונים כמו גיבוש הזהות (בחברה שלא תמיד סובלנית לשונות שלו), הגבולות אותם הוא פורץ בתוך העדה ומחוצה לה, וכן קשיים כלכליים שאופינים לאוכלוסייה, תסכול לימודים, פער בינו לבין הוריו, אך אצל המתבגר האתיופי, הכל בעוצמות חזקות יותר.

ב. העברת מידע במסגרת תוכנית המניעה

בהעברת מידע לנוער אתיופי, חשוב להכיר את העובדות הקשורות לשתיית אלכוהול בקרב בני העדה ואת המסורות. תופעת השתייה הנפוצה בארץ בקרב בני העדה האתיופית לא היתה תופעה מוכרת באתיופיה, הבירה אותה נהגו לשתות באתיופיה היתה בעלת אחוז אלכוהול נמוך ולא גרמה לתופעת התמכרות ושכרות בצורה נפוצה. בארץ, האתיופים החלו לשתות את הבירות המקומיות ואז החלו התופעות להיעשות שכיחות יותר. נוסף על כך, התסכולים, חוויות הקליטה הקשות שעברו עליהם, עשו את שלהם. בנוגע לצעירים, על פי עדויות של בני נוער (ואף בגיל מבוגר יותר), לא נהוג ולא מכובד שהם ישתו בבית בנוכחות ההורים, כיון שזה מתפרש כחוסר כבוד. התופעה של שתיית אלכוהול בקרב צעירים אתיופים עד כי תופעה של שכרות, נעשית מחוץ לבית על פי רוב ובניגוד למסורת של זקני העדה. בעבודה עם קבוצת מתבגרים אתיופים, חשוב להעלות את הנקודות הללו, לברר את המסורות ולבדוק למה הם השתנו, מה המקום של השתייה בתרבות האתיופית ואלו שינויים חלו במעבר לארץ כיון שהתלמיד יקבל תמונה אמיתית ורחבה על שתיית האלכוהול בקרב העדה האתיופית.

ג. דגשים נוספים חשובים

*עבודה עם הורים תוך התייחסות למאפיינים השונים ושימוש באנשים סמכותיים עבור הקהילה
*הרצאות מידע או כל סדנא טיפולית חינוכית אחרת – צריך לבחון את השימוש בדמות שנחשבת לבעלת סמכות בקרב העדה, וכן להיעזר באנשים בעלי תפקידים מסורתיים בעדה (קייסים למשל).
* לשים דגש ותשומת לב רבה לאירועים חברתיים פנימיים בעדה אשר מהווים נקודת תורפה בעניין אלכוהול מאחר ונהוג להזמין צעירים בני משפחה קרובים ורחוקים, שם הם נפגשים עם אלכוהול זמין שלא עולה להם כסף לרכוש אותו ובמקרים רבים האירוע הופך לאירוע של שתייה ללא הגבלה
* לבחון את העניין של בניית קבוצה שמורכבת רק מתלמידים יוצאי אתיופיה או מעורבת- עם התייחסות שונה לכל סוג של קבוצה.

ד. הפעלות לדוגמה

להלן מוצעות 2 פעילויות המבוססות על פעילויות מתוך החוברת טיפ טיפה:
1. פעילות זו מבוססת על פעילות מספר 7 בשער הראשון – 'עמק מי האש'
בפעילות זו, יעשה שימוש עם סיפור בדומה לסיפור הנזכר, אך, הכוון יהיה בהקשר של העדה האתיופית והשינוי שחל בעניין שתיית אלכוהול מהמעבר מאתיופיה לארץ. מטרה נוספת למטרות המצוינות בהקדמה היא להכיר לתלמידים האתיופים את העובדות ולהגיע לדיון מעמיק בשאלה

מה קרה בעלייה- המשברים, התפוררות המבנה המשפחתי, התסכולים של ההורים, השתלבות הצעירים וכמובן נושא השתיה.

הגרסא לסיפור:

בארץ רחוקה מעבר לים, חיה לה במשך מאות שנים קבוצה של אנשים, הם חיו חיים רגועים בטבע היפה סביבם. הקבוצה חיה בשלום זה עם זה, כמעט ולא היו סכסוכים, הילדים אהבו וכיבדו את ההורים ועזרו לפרנס את הבית. האנשים בקבוצה היו עובדי אדמה והם מאד אהבו את הסביבה שלהם. דבר אחד הטריד את מנוחתם וגרם להם כל הזמן לרצות לעזוב למקום אחר, תמיד סיפרו להם שבארץ רחוקה, יש עוד המון אנשים מהקבוצה שלהם, גם שם חיים חיים טובים ומאושרים ולשם כדאי להם להגיע.

כך, לאט לאט התגבשה בקרב המנהיגים שלהם החלטה לעזוב את הארץ היפה והמטופחת ולהגיע לארץ האחרת.

ואכן כך קרה, אחד אחד הם החלו לעזוב את הארץ ולנדוד למקום אחר, רחוק ולא מוכר. כאשר הם הגיעו לארץ האחרת הם קצת התאכזבו, היא לא נראתה כלל וכלל כמו שהבטיחו להם, וגם היה קשה מאד למצוא טבע ולעבוד את האדמה כמו שהיו רגילים, האנשים שם התלבשו, דיברו והתנהגו באופן שונה.

המבוגרים, היו עצובים והם הלכו והסתגרו בתוך עצמם, המנהיגים של הקבוצה, הרגישו כשלו ונאכזבה כי הם בעצם אלו ששכנעו את כולם לעזוב ולעבור לארץ אחרת. הילדים של הקבוצה לא הסתדרו, למרות שהבטיחו להם שהם דומים לילדים שחיים בארץ החדשה, הם גילו שזה לא נכון, הם היו מאד שונים מהם. במקום לשחק איתם ולהתקבל לקבוצה שלהם, הם התחילו להפגש לבד, להסתובב רק עם חברים בקבוצה שלהם, התחילו גם המון מריבות עם ההורים, שלא ראו בצורה חיובית את השינויים שחלו בילדים.

יום אחד, הגיע ילד גדול לקבוצה עם בקבוק מלא בשיקוי מוזר, היה לו ריח חזק וצבע יפה, הוא סיפר לילדים שהוא לקח את זה בלי רשות מהבית, כיון שהסתקרן ורצה לראות מה זה הדבר הזה שהמבוגרים שותים.

בהתחלה הילדים בקבוצה פחדו לנסות לשתות אבל הוא שכנע אותם והם ניסו ואחרי שהם שתו הם הרגישו שכיף להם והאווירה נעימה ומשוחררת וצחוקים, וכבר לא נורא כל כך המחשבה על הבית וההורים שבטח יכעסו גם היום שיחזרו הביתה, והמורה שלא הבינה אותם בבוקר והחברים שצחקו על כך שהם שונים... למחרת הם נפגשו שוב, ושוב החבר הביא את הבקבוק ושוב הכל חזר על עצמו.

וכך היה יום יום כאשר החבר לא יכל להביא בקבוק, מישהו אחר היה לוקח מהבית, הם גם גילו שיש מקום מסוים שאפשר לקנות בכסף כל מיני בקבוקים כאלה...

בשלב זה המורה מפסיק את הקריאה והתלמידים בקבוצות קטנות עונים על השאלות לדיון:

- מה לדעתכם ההמשך של הסיפור, מה יקרה לילדים האלה? אם נפגוש אותם בעוד מספר שבועות מה יהיה המצב שלהם בבית הספר, בשכונה, בבית?
- תארו/ הציגו מפגש של ילד מהקבוצה עם – הורה, מנהיג הקהילה, ילד או מבוגר זרים (לא מהקבוצה), התמקדו בהסבר שנותן הילד לסיבה שהוא אוהב לשתות את השיקוי ומה עונה לו הדמות.

- הציעו תוכנית שתשנה את ההתנהגות שלהם ? מה יעזור לילדים בקבוצה להפסיק לנסות את השיקוי ? איך משלבים גורמים שונים בתוך התהליך (הורים, מורים, מנהיגים, חוק...)

במליאה – דנים בסיפור ומדברים בצורה גלויה בנמשל תוך התייחסות לנקודות חשובות כמו: המשבר של העליה בתחומים השונים, התגובות של המבוגרים מול הילדים, ההזדמנות של הילדים בתור צעירים שכל החיים לפנייהם לזו של המבוגרים, החלק של הקולטים בתוך התהליך והשגיאות שנעשו, השתייה כדרך להתחמק מקשיים אך היא בעייתית ומסוכנת...

התלמידים יציעו הצעות לסיים את הסיפור.

2. פעילות זו מבוססת על דילמות ומבוססת על פעילות מספר 2 בשער השלישי – 'לשתות או לא לשתות זו הדילמה'

הדילמות הותאמו למצבי חיים של מתבגרים מהעדה והם קשורים למוקדים בעייתיים מתחום המשפחה והפערים מול ההורים וחוסר הסמכותיות, תסכולים על רקע לימודי, גילוי גזענות ואפליה.

דוגמאות לדילמות :

- בעיר רמלה מתקיימת חגיגת בר מצווה לאחד הנערים האתיופים, כמנהג העדה, ישנם המון מוזמנים גם בני משפחה רחוקים מגיעים וגם ילדים ונערים צעירים. המסיבה כייפת והאוכל טעים, אבל עיקר ההנאה מהבר החופשי, אחד הנערים מכיר את המלצר ואת הבר מן והוא מזרים להם משקאות באופן חופשי. הארוע נמשך ובזמן שהמבוגרים יושבים ואוכלים ונהנים להם, הצעירים שותים בלי סוף, שמחים כי הזדמן להם שתייה בחינם. אחד הנערים לא כל כך מעוניין לשתות כי פעם קודמת שהוא עשה זאת הוא הרגיש מאד לא טוב ואחר כך לא יכל ללכת לבית הספר והלימודים חשובים לו, כמו כן, הוא מכבד את ההורים שלו ולא רוצה שיראו אותו שיכור. אבל החברים לוחצים עליו לועגים לו ולא נעים לו מהם כי אלו החברים שלו.. מה הוא יעשה ?
- נער אתיופי שלומד בבית ספר בכיתה ז', מרגיש מתוסכל כיון שהמורה הודיעה לו שהוא לא יוכל לעלות כיתה בגלל הציונים שלו, הוא משתדל אבל מתיאש מהר. קשה לו עם השפה ובכלל הוא עוד זוכר איך שהיה קטן אף אחד בכפר לא הלך לבית ספר ואיזה כייף הם היו עושים. הילדים האחרים באים הביתה ומקבלים עזרה מההורים בשעורי בית ולו אין ממי לבקש, בכלל ההורים שלו כל היום עצבניים כי לא תמיד יש עבודה ואז המצב הכלכלי מאד קשה.
- ביום שהמורה הודיעה לו על כך הוא כל כך כעס והיה מאוכזב מעצמו שהחליט לברוח (שוב) מבית ספר, הוא פגש קבוצת חברים אתיופים שהתאספו ליד המכולת ושתו והצטרף אליהם, הם מנסים לשכנע אותו לשתות ומזמינים אותו בחינם לבירה...
- אבי, עלה מאתיופיה לפני המון שנים, הוא יודע עברית טוב והציונים שלו טובים יחסית. הוא מחפש עבודה לקראת החופש יחד עם עוד חברים (לא אתיופים), הם עוברים ראיון קבלה ונראה לו שהוא מתאים לעבוד באותה עבודה (הוא יותר חכם

וחרוץ מהאחרים וגם עשה רושם טוב יותר לדעתו), לתדהמתו הוא לא מקבל את העבודה ודוקא החברים כן, הוא כועס וכאשר מספר לחברים שלו הם אומרים לו שזה בגלל צבע העור שלו, כנראה שלא אוהבים שם אתיופים. הם משכנעים אותו שיפסיק לבזבז זמן בחיפוש עבודה רצינית ויסתפק כמוהם בעבודות מזדמנות בשוק למשל, שם לא אכפת איזה צבע יש לך .. הם מנסים לנחם אותו וקונים כמה בקבוקי בירה אבי לא רוצה לשתות כי הוא רוצה להמשיך לחפש עבודה ולשמור על הצלילות אבל..

בשלב ראשון-

התלמידים מקבלים דילמות וצריכים לחבר סוף לארוע

שלב שני-

התלמידים מנסים לחבר סוף שונה למה שחיברו, ההוראה היא לחשוב בצורה שונה ולדבוק במטרה- למשל במקום שהתלמיד שלא מצליח בלימודים ישתה וימשיך להתדרדר, הוא יכול להחליט לחפש דרך לקבל עזרה לימודית....

במליאה-

דיון במצבי החיים שהם נתקלים בהם לפעמים, עם דגש על הבעיות הספציפיות שלהם מעבר להיותם מתבגרים ובדיקה של דרכי פעולה ותגובה שונות לכל מצב. דיון בכלים שיכולים לסייע להם לצאת מסיטואציות כאלה בצורה טובה והמכשולים שמהם צריך להזהר בדרך .